EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

KONGENIAALSUSEST ANTIKKIRJANDUSE TÕLKIMISEL

Arutlusi Titus Liviuse teose „Linna asutamisest alates” eestindusest
lähtudes

JANIKA PÄLL

Eesti *Liviana* täienes möödunud aasta kevadel uue osaga. „Ab urbe condita” („Linna asutamisest alates”) 1930. aastal Hugo Pärna tõlkes välja antud 21. raamatule „Hannibali pealetung” ning Ervin Roosi, Leo Metsari ja Richard Kleisi tõlgitud katkenditele üldajaloo lugemikus ja rooma kirjanduse antoloogiates (1933, 1971, 2009) saab nüüd lisaks lugeda ka teose sissejuhatust, mis varem oli avaldatud vaid lühendatud tõlkena,¹ ja esimest raamatut tervikuna. Titus Livius on kindlasti armastatuim Rooma ajaloolane: kuigi algselt 142 raamatust on säilinud kolmkümmend viis (1–10, 21–45), loetakse mitmeid neist ikka ja jälle üle ning jutustatakse ümber. Tema ajaloo-teose esimesest raamatust on pärit mitmed ammutuntud lood, nagu Rooma asutamine, Horatiuste vanne või Lucretia vägistamine. Liviuse 21. raamat räägib Hannibali sõjaretkest, mis oli Eestis samuti populaarne pärimus: juba 1669. aastal tuli Tallinna gümnaasiumi (tänapäeval GAG) koolipoistel pidada ladina keeles kõnesid sellest, kuidas Hannibal ja Scipio enne Teise Puunia sõja

¹ Värske tõlke eessõnas (Livius 2016: 5–6) on varasematest I raamatu tõlgetest jäetud nimetamata Ervin Roosi lühendatud tõlge eessõnast (mida loetakse samuti I raamatu teksti osaks), vt Päll jt 2014.

viimast lahingut rahukokkuleppeni ei jõudnud (Kaju 2014: 66), ja 1865. aastal sai Eesti Postimehest Hannibali kohta lugeda ka maarahvas (Hannibal... 1865: 206). „Ab urbe condita” kõigi säilinud osade terviktõlkeni on praegu veel pikk tee, kuid olukord on paljulubav: ülal loetletud korüfeedele on lisandunud terve trio jagu tõlkijaid: Kristi Viiding, Mart Noorkõiv ja Tuuli Triin Truusalu, kes on teksti omavahel ära jaganud ja selle tõlget arutluste käigus üheskoos lihvinud.²

Tõlkeprogrammi otsinguil

Tõlkijad esitavad saatesõnas oma programmi (sarnaselt Liviusega, kes avaldab oma seisukohad teose proloogis), sestap püüan eestindust vaadelda pisut laiemalt, antiikkirjanduse üldiste tõlkeprobleemide valguses. Sissejuhatavate selgituste järel osutavad tõlkijad (Livius 2016: 7) ka oma inspiratsiooniallikale: Johannes Aaviku „Ideede” alapeatükile „Stiilitämber tõlkes”:

Nagu mitmest tubaka sordist ja soodsais proportsioonides segat koostisest yteldatakse saavat parimad paberossid, nii vahest tuleks ka tõlge parim, mis on kokku sulatat kolmest eri tõlkest.... (Aavik 2010: 185)

Siinkohal lõpeb Aaviku tsitaat, välja on jäetud täpsustus: „...kusjuures neist kõige kongeniaalsem on võetud aluseks ja seega domineeriv” (minu rõhutus – *J. P.*). Erinevus on oluline: Aavik (nagu ka tänapäeva lõhna- ja maitsebuketide loojad) ei pea hea maitse saavutamisel oluliseks ainult lihtsat eri sortide kokkusegamist, vaid rõhutab ka ühe dominandi olemasolu, see tähendab, et aluseks tuleks võtta tõlgitava autorile stiililt lähim, kongeniaalne (hingesuguluses olev) tõlge. Eespool toodule lisavad Liviuse tõlkijad veel ühe tsitaadi Aavikult:

Iga tõlkija leiab, vähimalt üksikois kohtades, paremaid väljendeid, sõnastust ja edasiandmist kui teine. Seega mitmest tõlkest kokku joodet tõlge sisaldab rohkem häid edasiandmisi, on tihedam. Nang igal tõlkijal on oma isiklik stiilitämber, siis see tõlkes paratamata teataval määral lisandub tõlgitava autori stiilile. Mitme tõlkija tõlkest kokkujoodet tõlge saab ka teise tõlkija stiilitämbrist midagi juure, mis esimese tõlkija stiilitämbrist natuke värvindab või neutraliseerib (muidogi olenedes sellest, kui palju teist tõlget on kasutat ja selle elemente sisse võetud). (Aavik 2010: 185)

Ka siin on jäetud edastamata Aaviku (antud tsitaadile eelnev) täpsustus ja selgitus:

Hea tõlke saab mõnikord ka siis, kui kaks (või koguni kolm) isikot tõlgivad eraldi samasse keelde sama teose ja kui siis üks tõlkijaist või keegi kolmas yhendab need tõlked, yhtlustades need oma stiilimaitse järele. Nõnda tegin Maupassant'i novelli „Vee pääl” tõlkimisega, mil-

² Kuna selge osutus iga konkreetse tõlkija vastutusele puudub – tiitellehe pöördel on küll täpselt ära toodud igatõlge tõlgitud peatükid, teisalt aga on tõlget esitletud ka ühistööna –, ei viita ma alljärgnevas üksikuile tõlkijaile.

line tõlge tuli siis ka eriliselt hea, nagu seda paar isikot on mulle tunnustavalt väitnud. (Aavik 2010: 185; minu rõhutus – J. P.)

Näeme, et Aavikule osutamisest hoolimata ei järgi Liviuse tõlkijad tema suuniseid: loobunud on ideest, et algselt peaksid kõik tõlkima sama teost (st sama teksti), mitte lihtsalt jagama teose osi omavahel ära. Kõrvale jääb ka Aaviku mõte, et üks, n-ö kongeniaalseim tõlkija peaks ühendatud tekstiosad stiililt ühtlustama – ühtlustaja puudumist reedavad ka mõned „Linna asutamisest alates” tõlkes esinevad stiilikonarused (vt allpool). Sellist praktikat on antiikkirjanduse tõlkimisel ette tulnud varemgi. Näiteks osatõlgete stiililt ühtlustamata jätmine oli paratamatu kompromiss „Vanakreeka kirjanduse antoloogias” (2006) ilmunud Hesiodose „Tööde ja päevade” terviktõlkes, kus sisutoimetaja rollis koostaja käsi ei tõusnud ümber tegema lahkunud August Annisti omanäolist heksameetrit, ent ei tundunud ka õige sundida nooremaid tõlkijaid jätkama Annisti stiilis: nii ongi mitme erineva heksameetritõlke meelti rakendamise tulemusel tervik stiililt ebaühtlane.

Aga miks on siiski eeskujuks valitud Aavik ja mitte klassikalised filoloogid Maria-Kristiina Lotman ja Kai Tafenau, kes on koostõlkepraktika suurepärane ja särav näide? Ka Lotmani ja Tafenau duo pole välja toonud ühte, tõlgitava autoriga kongeniaalsemat tõlkijat, vaid vastutus on jagatud, seejuures osutamata kummagi tõlgitud osale. See on küllap õigustatud, sest mõlemad tunduvadki kongeniaalsetena nii tõlgitavate tekstide autoritega kui ka omavahel, nii et eestindusi originaaliga kõrvutades ei märka lugeja tõlkija vahetumisele osutavaid ebaühtlusi stiilis ega autorist kaugenemist.³

Aavikule toetumine ei tundu niisiis täiesti põhjendatuna, sest tema koostõlkeideed ei rakendata läbinisti. Ent „Ideepe” meenutamine on siiski suurepärane, sest Aavik räägib palju hingesugulusest ehk kongeniaalsusest. Eesti tõlkekriitikas kuulub hingesuguluse rõhutamine ammusesse minevikku, 1920.–1940. aastasse (Sütiste 2009: 914), ka tänapäeva tõlketeadus ei paista seda kategooriat armastavat⁴ – ent võib-olla peaksime just teooriasse sobimatus tõttu seda tõlkekriitikas eelistama? Raskesti kvantifitseeritav ja kirjeldatav hingesuguluse mõiste hõlmab midagi sümpaatselt vanamoodsat ja subjektiivset – kas oleks võimalik rääkida autoriga kongeniaalsest masintõlkest? Hingesuguluse kasuks räägib kaude ka see, et kõik ülejäänud Aaviku välja toodud vajalikud tõlkijaomadused kehtivad endiselt:

- 1) mõlemi keelte hea oskus; 2) hea stiilitunne, eriti ka eesti keele stiilitunne;
- 3) hea sõnalise väljenduse võime; 4) hoolsus, pyydlikkus, syymekus; 5) huvi tõlkimise vasto yldiselt ja tõlgitava teose tõlkimise vasto eraldi; 6) teatav vaimusugulus (kongeniaalsus) tõlgitava autori laadi, teose sisu ja stiili suhtes või kyllaldane hingeline painduvus selle mõistmiseks ja sellesse sisseelamiseks; 7) erialalise kirjanduse tõlkimise puhul selle ala kyllaldane tundmine või mõistmine; 8) tõlkimiseks peab olema kyllalt aega, et seda saaks teha kõiges rahu, ruttamata, vahepäälsete puhkustega.

³ Duo on eestindanud juba kaks Rooma ajaloolaste tervikteost: Suetoniuse „Keisrite elulood” (Tänapäev, 2009) ja Sallustiuse „Catilina vandenõu” (Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011) ning loodetavasti jätkab oma tegevust hoogsalt.

⁴ Kongeniaalse tõlke mõistest vastandina sõnasõnalisele (*traduzione letterale* vs. *traduzione congeniale*) Itaalia hellenistil, poeedil ja tõlkijal Melchiorre Cesarottil vt Schwarze 2011: 148, vt ka Schwarze 1999: 139.

Ka honoraaril on oma mõju: kõrge honoraar paneb ja kohustab hoolikamale tõlkimisele. Lemmiktõlked aga tehakse vahel otse oma huvi pärast ilma esialgu veel yhegi väljavaateta tasu saamisele. (Aavik 2010: 185)

Mida saaksime siia ritta lisada? Võib-olla täpsuse (õigsuse) ja aususe, aga see oleks vaid neljanda punkti ümbersõnastamine, turu nõudluse katab ehk honorariküsimus, mille Aavik on järeelmõttena lisanud. Erialase kirjanduse puhul on Aavik toonud välja ka valdkonna hea tundmise, mida võiks laiendada antiikaja proosale (nt ajalooautorid, filosoofia) üldiselt, kuna see jääb tänapäeva mõistes teaduskirjanduse ja ilukirjanduse vahepeale. Niisiis on valdkonna hea tundmine ülitähtis ka Liviuse Rooma linna ajaloo tõlkimisel. Kuigi vaimusuguluse hea tõlke eeldusena toob Aavik välja pärast võimekust (punktid 1–3: keeleoskus, stiilitaju ja väljendusoskus) ja motivatsiooni (punktid 4–5: hool, huvi), tundub see „Ideepe” mitme teise peatüki valguses olulisim:

Selle raamatu yldosas räägitakse ka teatava stiilitämbri olemasolust ja tähtsusest tõlkes. See tämber peab olema võimalikolt lähedal originaali omale. Seepärast soovitatakse tõlkida teoseid ja kirjanikke, hingeliselt lähedal olevaid tõlkijalle, millega saajakse nn. kongeniaalseid tõlkeid. (Aavik 2010: 184)

Igal autoril on oma hingeline ja stiililine tämber, ja ainolt see tõlkija saab reilida seda tämbrit, kes ka ise hingeliselt lähedal on sellele ja seetõttu võib sellesse sisse elada. (Aavik 2010: 60)

Võimaluse piirides hea, kongeniaalse tõlke tegemiseks peab ka aega olema... [---] Aga veel kord toonitan: tõlkijal, kes tahab teha tõesti häid ja kongeniaalseid tõlkeid, peab autoriga olema hingesugulust nende joonte poolest, mis valitsevad on tõlgitavas teoses. (Aavik 2010: 61)

Ma ei tea, kui paljud tänapäeva Eesti tõlkijad soovivad otse Aavikult inspiratsiooni ammutada, ent meie antiigitõlke kontekstis on ta oluline eelkõige stiilile pööratud tähelepanu tõttu. Nimelt keskenduvadki siinsed antiikkirjanduse tõlkedebatid tihti stiilile (eriti värsitõlke puhul), mitte sisuküsimustele ega tõlgitavate teoste taustale. Kuna tõlkijad on enamasti filoloogid, kes valdavad hästi keelt ja konteksti ning on sisulised raskused juba seljatanud, siis ei jäägi kriitikul tõlketäpsuse ja sisu kohta palju öelda (see kehtib ka Liviuse „Linna asutamisest alates” tõlke kohta). Teisalt on luuletõlkijad algatanud ise vaidlusi värsitehniliste aspektide üle.⁵ Teose (või ka kõne) vastuvõtu jaoks on stiil ülitähtis: kuigi see ei ole vaid pealispindne ega sisust lahutatav, hakkab just keelekasutus kõigi retooriliste ja poeetiliste väljendusvahendite koosmõju tulemusel esimesena silma, võites või kaotades lugejaid.

Stiili peavad oluliseks ka Liviuse „Ab urbe condita” tõlkijad: Kristi Viiding pühendab tõlke järelsõnas stiilile terve alapeatüki, keskendudes Rooma retoorikaõpetaja Quintilianuse hinnanguile, eriti Liviuse loomelaadi metafoorsele võrdlemisele piimaga (vt Livius 2016: 169–170). H. J. Edwards (1968 [1912]: xxi–xxii) kirjeldab aga oma klassikaks saanud Liviuse ingliskeelse tõlke eessõnas tema stiili (koos piimavõrdlusega) niivõrd ülistavalt, et see

⁵ Alates August Annistist, Ants Orasest, Ain Kaalepist, Jaan Kaplinskist kuni Maria-Kristiina Lotmani arvukate uurimusteni. Kahjuks puudub senini meie tõlkekriitika (koos teooriaga) bibliograafia.

mõjub peaaegu irooniliselt: „hoogne kõne, mis voolab vabalt punktist punkti, elava ja elavdavana, lihtsa, ent dramaatilisena ... hea stiilitundega, tõepoolest, nii heaga, et selle ulatuslikud perioodid, *emapiima rikkalikkus (lactea ubertas)* paneb peaaegu meie (s.o lugeja) kannatuse proovile ja tekitab igatsuse Sallustiusse *lühiduse* ja *surematu liikuvuse* ning Tacituse vaheduse järele.”⁶ Edwardsi nimetatud retoorilised perioodid seostuvad tihedalt süntaksiga, kuigi periood ei võrdu alati ulatuselt lausega. Liviuse süntaksile on iseloomulik suur paindlikkus: vaheldumisi näeme pikki, sageli poole lehekülje pikkuseid perioode, mis esitavad kirjeldusi ja selgitusi, ning lühilauseid (lihtperioode), mis juhatavad sisse jutustuse uusi alaosi või edastavad olulisi fakte; elegantsi lisab sõnajärje varieerimine, inversioon.⁷ Samas väldib Livius liialdamist kõla- ja rütmifiguuride ning sõnamängudega.

Liviuse tõlkest ja selle stiilist

Liviuse ja teiste antiikautorite ulatuslikud perioodid ehk komplekslaused ja lausekompleksid muudavad tõlkimise keerukaks. Kõigepealt on meie lugejail ja tõlkijail raske nii pikkade lausete rütmi omaks võtta. Eesti keeles pole ka grammatilist sugu, mis aitaks pikas lausungis kokku viia deiktikud ja pronoomenid ning noomenid ja adjektiivid, või viimased omavahel, samuti on relatiivpronoomen kinnistatud sõna kõrvale, millest ta sõltub, kammitsedes nõtket sõnajärge jne. Need ja muudki raskused on Liviuse tõlkijate trio üldiselt kenasti ületanud ja kuigi mõnikord tundub, et lause on nagu hiiglapikk mitme peaga madu, mis noortel tõlkijatel käest lipsama kipub,⁸ on üldmulje ladius ja selge. Tõlkijad on suutnud edasi anda ka teose rütmi, mis pole midagi juhuslikku ega välist, vaid osa registrist, mis aitab öeldaval päralt jõuda. Seepärast rõõmustab „Ab urbe condita” eestindust lugedes eriti see, et Liviusele iseloomulikud kontrastid voogavate liitperioodide ja lihtlausete vahel on ka eesti keeles läbivalt edasi antud.⁹ Sealjuures pole liiale mindud ja leitud on ilus tasakaal, poolitades ladina keeles poolt lehekülge hõlmavad laused – kahtlemata õigustatult ja arusaadavuse huvides. Tõlkijad on püüdnud edastada teisigi Liviuse stiilinüansse, näiteks väga meeldivad inversioonid proloogis: „Kas tasub end ära mulle see vaev, et ma Rooma rahva ajalugu üksikasjalikult linna tekkest alates kirjeldan, ei tea ma piisavalt, ja kui teaksin, ei sõandaks öelda” (Livius 2016: 11) ja 14. peatükis: „Ent ei pääsenud nad vaenlase küüsis” (Livius 2016: 50).

Kuna ma ei tegele Liviusega igapäevaselt ega tea teost peast, jäi ilma originaalita tõlget lugedes siiski paaris kohas arusaamatuks, mis toimub. Tegemist on kohtadega, kus tõlkijad üritasid – vähemalt nii tundub – jäljendada ladina ajalookirjutuses laialt levinud *praesens historicum*’i, minevikusündmuste olevikuaegades edasiandmist, mis täidab jutustuse elavdamise funktsiooni. Sellisel juhul võivad mingi sündmuse kirjeldamisel esineda vaheldumisi

⁶ Stiilikirjelduse algus („rapt oration, flowing free from point to point”) on laen luuletaja Alfred Tennysonilt.

⁷ Sellise funktsiooniga lühiperioode kasutasid juba kreeklased alates Gorgiasest; süntaksi ja retoorilise perioodi suhtest, mis põhimõtteliselt toimib kreeka keeles samuti kui ladina keeles, vt Päll 2007. Liviuse stiili kohta vt McDonald 1957.

⁸ Nt peatükkides 4. [7], 14. [2], 20. [4], 33. [7], 41. [5].

⁹ Nt peatükkides 2. [1], 3. [1], 3. [6], 4. [1] jne.

mineviku- ning olevikuajad. 32. peatükis (Livius 2016: 93–94) räägib Livius, kuidas muistne Rooma kuningas Ancus Marcius võttis üle fetsiaalide sõjakuulutamise seaduse. Tõlkija on lisanud märkuse (nr 245, Livius 2016: 92), mis võtab kenasti kokku seaduse kolm järku: valuraha kuulutamine, meelde-tuletus ning viimaks sõjakuulutus senati ja rahva heakskiidul. Ent pidev ole-viku ja lihtmineviku vahel hüplemine tõlkes ei luba siin mõista, kus lõpeb sea-duse kirjeldus ja jätkub jutustus Ancus Marciuse tegudest.¹⁰ Originaali stiili jälgendamisega on üle pakutud ka päris teose alguses, kus Liviuse rütm matkib heksameetri algust,¹¹ kasutades selle vormi, mille kaks värsijalga on spondei-lised: „Facturusne operae pretium sim” (skeemiga — — — — —). Juba Aristoteles soovitas oma „Retoorikas” (III raamatu 8. ptk) vältida proosas liigset värsirütmi (kuigi selliste rütmide piiratud kasutamisega natuke värvi lisada oli vägagi soovitatav), see mõjuvat pueriilsena, kui kasutada anakronistlikult Cicero terminit liiga peenutseva stiili kohta. Meisterliku stilistina alustabki Livius oma teost heksameetri algusega, ent maskeerib seda, osaliselt loobudes värsirütmi rõhutavaist daktülitest ning esitades esimese ja viimase värsijala spondeustena. Nii annab ta teosele küll heksameetri üleva värvingu, väldib aga proosastiilist väljalangemist. Eesti tõlge seevastu rõhutab daktüilisust: „Kas tasub end ära mulle see vaev, et ma” (skeemiga — — — — —x—x—), ka kommentaaris kasutatakse eesti värsiteooria kontekstis pleonastilisena mõjuvat terminit „daktüiline heksameeter” (vt Livius 2016: 11).¹² Niisugusel rõhutamisel võib olla mitu põhjust, alates antiigi stiilikriteeriumide unusta-misest kuni Annisti Homerose-tõlgete traditsioonini, milles välteid ja sõna-rõhke arvestav rütm kipub täielikult daktüüliseks. Ent n-ö ületõlkimist võis põhjustada ka (õigustatud?) kartus, et eesti lugeja ei taipa, et tegemist on vär-siga (roomlased tundsid heksameetri muidugi igal kujul ära ja hindasid autori meisterlikkust väikese variatsiooni tõttu veel enam).

Heksameetri kasutus Liviuse Rooma ajaloo proloogi alguses pole aga lihtne stiilinüanss, vaid seostub eessõna lõpus esineva palvega jumalate poole, seega sõlmib proloogi tervikuks. Nii heksameetri rütm kui ka palve peavad andma teosele eepilise ajaloo kõrge staatuse – proosa ei ole Liviuse ajal veel eriti hinnatud ning seepärast rõhutab eepose värssi ja selle proömionide tra-ditsioonilise palve kasutamine seda, et Livius on eepilise ajaloožanri jätkaja, mitte mingi annalist. Ning kuigi Liviuse ajaks on palvest saanud pigem poee-tiline maneer (nagu näeme Vergiliuse puhul), viitab võte endiselt arhailisele kreeka eeposele (Homerosele, Hesiodosele või näiteks Parmenidese õpetus-luulele), milles palve väljendab eeskätt teose religioosset mõõdet. Pöördumine muusade (Mälu tütarde) ja Apolloni poole näitab arusaama, mille toob välja ka Platoni „Ion”: inspiratsioon saab tulla vaid jumalailt. Lugesdes Jean-Pierre Vernanti, Marcel Detienne'i, Claude Calame'i, Pietro Pucci, Joachim Lataczi ja teistegi klassikaliste filoloogide käsitlusi, näeme kreeka jumalaid ja muusasid, kes mitte ainult ei kaitse või inspireeri poeete, vaid sanktsioneerivad eepose teksti: olemata pühakiri, omandab eepos palve ja jumalate sisenduse kaudu

¹⁰ Samalaadne probleem tekib ka peatükis 40. [4–7] (Livius 2016: 114).

¹¹ Kuna värsss pole terviklik, võis algust liigitada ka daktüüliseks tetrameetriks.

¹² Heksameetri käsitlemise traditsiooni kohta Eestis vt Põldmäe 1978: 157–164. Siinses tõlkes tehtud valikute tausta laiemalt avamiseks vt Steinrück 2007: 22–26 diskussiooni, kas värssi kirjeldamisel keskenduda meetrumile ja kõneleda heksameetrist või pigem koolonile ja kõneleda Homerose ehk eepilisest värsist.

mingi pühaduse.¹³ Lauliku *mina* jääb seejuures varjule kuni hellenismiaja (näiteks Rhodose Apolloniose) ja Rooma eeposteni, kus palve muutub järk-järgult poeetiliseks klišeeks ning muusade (inspireeritud) kõnet esitava lauliku asemele astub iseteadlik autor, kes omaenda teksti loomiseks ja esitamiseks vaid moe pärast jumalate abi küsib. Sellist iseteadvust näeme ka Liviuse ajal: Horatiusele olid igikestvaks ausambaks tema laulud (*Exegi monumentum...*), Liviuse mälestusmärk on tema ajalugu. Seda väljendab ka „Ab urbe condita” proloog [10]: „omnis te exempli documenta in inlustri posita monumento intueri” („sa vaatled kõiksugu õpetlike näidete tõendusi, mis on talletatud hiilgava mälestusmärgina” – minu tõlge, *J. P.*).

Ent Liviuse stiil ei tähenda ainult sõnavalikut, figuure või lausestust, vaid ka seda, kuidas ta sulatab oma teksti eelnevate põlvkondade loodu. „Ab urbe condita” proloogis esinev poolik heksameeter ja palve on selge osutus eelkäijaile, monumendist rääkimisel on aga vaieldav, kas tegu on konkreetse viitega Liviuse vanemale kaasaegsele Horatiusele või lihtsalt ajastuomase vihje. Laene, allusioone ja stiilipärleid on reeglina võimalik (või lihtsam) ära tunda vaid originaalkeelses tekstis (eriti juhul, kui paralleelid on leksikaalsed ja struktuursed) ning selleks peab olema täidetud ka Aaviku loetelu eelviimane punkt: tõlkijal peavad olema ulatuslikud teadmised autorist ja tema loomingu taustast. Nutikas viide eelnevaile autoreile pakub lugejale kindlasti äratundmisrõõmu, samuti aitab eelkäijaile toetumise või nendega polemiseerimise märkamine paremini hinnata kirjutava autori (antud juhul ajaloolase Liviuse) eesmärke. Ent kuidas anda sellist taustainformatsiooni edasi tõlkes, eriti niisuguses, mis on suunatud laiale publikule, aga samal ajal võiks täita ka kõrgkooli õppevahendi funktsiooni?

Tõlke kommentaari kolm tasandit

Siin tulebki mängu kommentaar. Liviuse tõlke kommentaarid on paigutatud lugejasõbralikult iga lehekülje alla. Nii jõuab asjakohane info kiiresti lugejani, miinuseks on see, et ka ekslik ja ebatäpne hakkab kohe silma. Järgnevas püüan vastata küsimusele, milline on või peaks olema Liviuse esimese raamatu (või mis tahes antiik autori teose) tõlke kommentaarium. Aavikut edasi arendades tahaksin sisulise kongeniaalsuse siduda valdkonna hea tundmisega ning pidada seda esmatahtsaks kommentaaride headuse hindamisel.

Klassikalised filoloogid on võimelised kirjutama üheainsa lause kohta lehekülgede pikkusi kommentaare, mis siiski valmistavad mõnele lugejale pettumuse, sest teda huvitav aspekt on ikka veel välja jäänud. Selline totaalne kommenteerimine on omal kohal teaduslikes väljaannetes, eriti senitundmatute ja raskesti mõistetavate tekstide esmatõlgetes, milles märkused peaksid aitama ennekõike teadlasest lugejat, keda huvitavad kõik peensused. Antiikkirjanduse nn laiemale publikule mõeldud tõlke kommenteerija peaks kõigepealt endalt küsima, kellele, mida ja kui palju kirjutada.

1. Esimene printsiip võiks olla: kommentaar toetagu lugejat teksti mõistmisel, selgitades lühidalt ja täpselt seda, mis võib jääda arusaamatuks, näi-

¹³ Liviuse tõlke kommentaar (Livius 2016: 15, märkus 14) ignoreerib kõiki neid käsitlusi ja taandab palve rolli pidulikkuse saavutamisele nõukogudeaegsete kirjanduslugude vaimus, mis proloogi (ühes selle religioosse funktsiooniga) kõrvale jätavad (vt Kleis 1980; Tronski 1949).

teks võõrad isiku- ja kohanimed, sündmused, millele viidatakse, mõisted kultuurist, millele osutatakse – ehk kõik see, mida ei vajanud antiikaja lugeja, kes konteksti hästi tundis. Seda põhimõtet pole Eesti antiigitolkes alati järgitud, näiteks Ain Kaalepi ja Ülo Torpatsi koostatud „Kreeka kirjanduse antoloogia” (1964) ning „Rooma kirjanduse antoloogia” (1971) on väga napilt kommenteeritud, eeldades lugejat, kes ei pea paljuks antiigileksikonist või entsüklopeediast selgitusi otsida. Ent tundub, et lugemisharjumused on muutunud ning tänapäeva (eriti tudengist) lugeja vajab rohkem tuge. Selle, nn tavakommentaari saavutamiseks on oluline asetada end lugeja kohale, püüdes mõista, mis võiks talle keerukas olla, ning siis vastavalt selgitada. „Kevade” esmatrüki lugejaile polnud tarvis seletada krihvlit, köstrit ega jätti, tänapäeva koolilapsele aga küll. Arvukate esmatasandi selgituste poolest on Liviuse „Linna asutamisest alates” tõlge täiesti eeskujulik ja kindlasti hindavad selle autorite empaatilisust ka lugejad, keda säästetakse mujalt selgituste otsimise vaevast.

2. Kommenteerimise järgmine tasand seostub pisut kitsama publiku vajadustega. Kui lugejateks on näiteks Rooma ajalugu õppivad tudengid, peaks kommentaar sisaldama ka infot, mis aitaks adekvaatselt hinnata autorit omas ajas ja žanris, st antud juhul Liviust kui ajaloolast. Sedagi rolli täidavad Liviuse teosele lisatud märkused üsna hästi, tuues välja viited Liviuse allikaile, aga ka neile ajaloolastele (või muudele autoritele), kes esitasid tema lugudest erinevaid ajalooversioone. Sellise kommenteerimise jaoks on vajalik kriitiline suhtumine autorisse ning tema kasutatud (või kasutamata jäetud) ajalooallikate põhjalik tundmine. Nagu Lotmani ja Tafenau duol, oli ka Viidingu, Noorkõivu ja Truusalu trio konsultant Märt Tänav, kelle Rooma ajaloo loenguid allakirjutanugi tänulikult mäletab. Tõlge on käinud läbi toimetaja Kaspar Kolgi käest, nii et igaüks võib raamatu vabalt osta ka sisse vaatamata: kõrge tase on garanteeritud ning nii tavalugeja kui ka Rooma ajalooallikate uurija leiab sellest muretult enda jaoks tarviliku.

3. Edasised, veel süvenenumad võimalused kommenteerimiseks toovad sisse uusi nüansse ja rõhuasetusi ning siin saab oluliseks tõlkija-kommenteeri vaimusugulus autoriga. Kuna totaalset selgitamist ei pälvi ükski tõlge ega editsioon (ehk Piibel välja arvatud) reeglina juba praktilistel kaalutlustel, võiks kommenteeri lisamärkuste valikus lähtuda iseendast, rõhutades neid jooni, milles ta kommenteeritava autoriga vaimusugulust tunneb. Niisugust kongeniaalsust leiab mitmes väljaandes, mis pühendavad palju tähelepanu meetrikale, näiteks Bruno Gentili ja tema kaastööliste kommentaarides ja tõlkes kreeka lüürik Pindarose tekstidele ning Plautuse komöödiade väljaandeis Cesare Questa käe alt; Martin L. Westi kommentaarides Hesiodose „Töödele ja päevadele” aga näeme suurt rõhuasetust vanaidamaade tarkusekirjandusele jne. Liviuse „Linna asutamisest alates” joonealused näivad samuti üritavat rohkemat kui elementaarselt vajalik ning ohtralt on lisatud märkusi autori stiili kohta (nii stiilivõtete kui ka erinevatele autoritele toetumise osas). Siin aga algavad kommenteerimise probleemid.

Kongeniaalne *versus* kompilatiivne kommentaar

Tõlketeose stiili seletamisel tuleks silmas pidada üht üldist printsiipi: sellel on mõtet vaid siis, kui kõrval esitatakse ka näited originaalis (selgitustega), vastasel korral jääb viide lugejale arusaamatuks.¹⁴ Ennekoike peaks selgitaja lähtuma omaenda stiilitundest ja teadmistest antiikkirjanduse kohta, mis lubaks saavutada nn kongeniaalse kommentaari. Näiteks Liviuse „Linna asutamisest alates” tõlkija ja kommenteerija peaks seega vabalt orienteeruma mitte ainult Rooma ajalooallikais, vaid kogu Liviusele eelnenud rooma ning kreeka kirjanduses: see lubaks ära tunda erinevaid stiili- ja allikakihistusi, mis kõik üheks teoseks sulavad. Eestikeelset Liviuse esimest raamatut lugedes jõudsin paraku veendumusele, et tegemist pole kongeniaalse, kommenteerijast lähtuva seletamisega, vaid kompilatiivse, eelnenud kommentaaride põhjal kokku kirjutatuga.¹⁵ Selle veendumuse aluseks on eelkõige osutused kreeka kirjandusele sageli ebatäpsetes või lausa ekslikes märkustes. Toon kolm näidet.

Kompilatsioonile näib kõigepealt osutavat asjaolu, et Liviuse tõlke kommenteerijad jätavad kreeka autorite ajalooalustele viitamisel süstemaatiliselt (ka esimesel mainimiskorral) nimetamata teoste pealkirjad, viidates vaid raamatu- ja peatükinumbreile.¹⁶ Herodotose („Historiai”), Thukydides („Peloponnesose sõja ajalugu”) ja Polybios („Historiai”) loomingust on säilinud küll vaid üks, peamine teos ning viide jääb ka pealkirja mainimata üheselt mõistetavaks (kuigi korra võinuks ju tiitlit mainida, isegi kui see pärineb hilisemast traditsioonist). Kuid märkustes korduvalt ette tuleva kreeklase retoorikaõpetaja ja ajaloolase (tänapäeva mõistes pigem koduloouuriija) Halikarnassose Dionysiose (60 eKr – ca 7 pKr) sulest on meieni jõudnud mitmeid teoseid: „Rooma muistised”, „Sõnade ühendamisest”, käsitlused Demosthenese ja Thukydidese stiilist ning „Atika kõnemeestest” ja muudki. Kuigi joonealustes on viidatud vaid Dionysiose „Rooma muististele”, pole seda kusagil nimetatud. Veel hullem: osutatud tekstikohtadest ei õnnestunud pahatihti leida Dionysiose kirjutatut, mida märkustes väideti.¹⁷

Kahtlastes Dionysiose-viidedes on kohati tegemist vaid pisikeste ebatäpsustega: märkuses nr 93 nimetatakse avatud maa-alust altarit Circus Maximuse all, viitega „Rooma muististe” peatükile 2.31.2, mis aga paraku räägib Circus Maximuse juures asuvast maa-alusest altarist, millelt – nagu ka mujalt teada – vaid pidustuste ajal muld eemaldati ja kus jumalate austamis-

¹⁴ Viiteid Liviuse stiilile märkustes nr 67, 101, 202, 377, 382, 412, 419, 441, 449 pole võimalik mõista originaali vaatamata.

¹⁵ Milles pole ju iseenesest midagi väära: viited allikatele on tõlke kirjanduse loetus esitatud. Pealegi on kommenteerimise üks traditsioonilisemaid meetodeid just kompileerimine, mida näeme näiteks väga hinnatud Homerose-kommentaaride traditsioonis (Latacz 2000) ja mis jätkub siiani. Probleemiks võib kompileerimise praktika saada vaid juhul, kui informatsiooni kokkukujaja ei süvene selle sisusse (allikaid kontrollides) ega erista üksteisega vastuolus olevaid allikaid.

¹⁶ Erandiks on Plutarchos ja Homeros, kelle puhul osutatakse, millisele teosele on viidatud. Ladina autorite puhul seevastu antakse pealkirjad: lk 11 märkuses nr 2 (Polybios) vs. samas märkuses nr 1 Quintilianuse „Kõnekunsti õpetus” ja Tacituse „Annaalid”, lk 12 märkuses nr 6 Thukydides vs. Sallustiuse „Catilina vandenõu”.

¹⁷ Eestikeelse tõlke puudumisel ning kartuses, et ainult kreekakeelne tekst võib ebaselgeks jääda, viitan Dionysiose algtekstina edaspidi ingliskeelsele Loeb'i raamatukogus ilmunud paralleeltekstiga väljaandele (Dionysios Halikarnassos 1937–1950).

toiminguid läbi viidi.¹⁸ Märkuses nr 112 viidatakse Tarpeia reetlikkuse loole, mida Halikarnassose Dionysios olevat Valerius Antiase eeskujul kasutanud, kuid Dionysios ise mainib antud kohas (ptk 2.40.1–3) oma allikana Calpurnius Piso Censoriust (kes olevat vastuolus Quintus Fabius Pictoriga, ent keda ta „Rooma muististe” peatükis 1.78.5 väidab toetuvat Quintus Fabius Pictorile). Märkus nr 225 (viites „Rooma muististe” ptk-le 1.74.2) väidab, et Dionysios annab Marcus Porcius Catole viidates Alba Longa hävitamise ajaks 432 aastat pärast Trooja sõda. Dionysios viitab aga selles kohas Cato-poolsele Rooma viimase asutamise (kreeka tekstis, ptk 1.74.1 alguses „οἰκισμὸν ἢ κτίσιν”) dateeringule arvates Trooja sõjast (aga mitte kreekapäraselt olümpiaadidest): „ἀποφαίνει δυοὶ καὶ τριάκοντα καὶ τετρακοσίοις ὕστεροῦσαν τῶν Ἰλιακῶν” (tlk „osutab, et see on 432 aastat hilisem kui Ilioni lood”). Tekstis esinev partitsiip *ὑστεροῦσα* (verbist *ὑστερέω* ’hilinema, maha jääma’) viitab sellele, et linna asutamine toimus hiljem kui ajaarvamise lähtepunktiks võetud Trooja sõda, hävitamise tähendust sellel verbil ei ole, ka ei nimeta Dionysios siin Alba Longat, vaid räägib Roomast.¹⁹

Teiseks näiteks kongeniaalsuse puudumisest (oletatavasti taas kompilatiivse praktika tulemusena) on kommentaarides korduvad viited hellenismile ja kreeka draamale. Rooma kirjanduse suur mõjutatus kreeka ja eriti hellenismiaja (st III–I eelkristliku sajandi)²⁰ kirjandusest on kulunud tõde. Liviuse kommenteerijad on seda (küll draamale, küll ajalookirjandusele viitamisel) lugejale meenutades nii hoogu sattunud, et kogemata on hellenismiaega paigutatud ka Aristoteles, kes tegutses siiski varem (384–322 eKr).²¹ Anakronistlikult on Liviusele omistatud ka tragöödia ruumiühtsuse nõude järgimine: kuna kolme ühtsuse nõue jõuab draamateooriasse alles XVI–XVII sajandil, ei saa pidada tõenäoliseks, et Livius seda tragöödiast eeskujuna kasutas.²² Samas on Liviuse teatraalse jutustamisstiili võimaliku eeskujuna draamat välja tuues peaaegu täiesti unustatud „ajaloo isa” Herodotos, kellega

¹⁸ Vt: „ἐν ᾗ βρωμός τε ὑπόγειος ἰδρυμένος παρὰ τῷ μεγίστῳ τῶν ἱπποδρόμων περισκαφείσης τῆς γῆς θυσίας τε καὶ ὑπερπύροις ἀπαρχαῖς γεραίρεται”.

¹⁹ Ma ei hakka käima läbi kõiki kommentaarides esinevaid viiteid Halikarnassose Dionysiosele või teistele tsiteeritud paralleelidele, ent sarnaseid segadusi on teisigi, näiteks märkus nr 133 väidab, et Dionysios Halikarnassosest 2.56.4 seostab Romuluse ja Julius Caesari mõrvad propaganda eesmärgil, ent Dionysiose „Rooma muististe” ptk 2.56.3–4 ei viita Caesarile, vaid väidab, et Romuluse tapsid senatis (ja lõikasid tükkideks) tema enda inimesed (patriitsid), sest ta paistis neile türannina. Pole küll välistatud, et see Romuluse surma versioon toob lugejale meelde Caesari surma, ent eksplitsiitset seostamisest on asi kaugel (seda enam, et Dionysios toob ära terve rea erinevaid versioone Romuluse surma kohta). Kohati on tegemist vaid väikeste ebatäpsustega: näiteks märkuse nr 54 järgi peaks Dionysiose Halikarnassose ptk 1.77 viitama Marsi hiele Via Appia esimese ja teise miilikivi vahel, kuigi „Rooma muististe” ptk 1.77.1 räägib ainult Arese (kreeka vaste Rooma Marsile) hiiest, täpsustamata asukohta. On ka korrektseid viiteid (näiteks märkused nr 37, 209, 241) või selliseid, kus alapeatüki numbrid väikeses nihkes või puudu, näiteks märkus nr 118 (p.o „Rooma muistised” 2.42.6), nr 249 (p.o „Rooma muistised” 2.72.8) ning märkus nr 263 (p.o „Rooma muistised” 3.38.2–3) jne.

²⁰ Tavalisimad hellenismiaja piirid on Aleksander Suure surmast (323 eKr) Kleopatra surmani (30 eKr) või siis Antoniuse ja Kleopatra kaotuseni Actiumi lahingus aastal 31 eKr.

²¹ Nimelt märkus nr 67 viitab nn äratundmisstseenidele hellenistlikus draamas, osutades allikana Aristotelese traktaadile „Luulekunstist”, mis aga räägib äratundmisest (*ἀναγνώρισις*) palju varasemas, V eelkristliku sajandi klassikalises atika tragöödias. Vt ka Lill 2004: 44.

²² Märkuses nr 441. Nn kolme ühtsuse printsiibist vt Lill 2004: 301.

algab suulist jututraditsiooni meenutav müütide, dialoogide ja kõnedega läbipikitud, ent samas juba ka allikakriitiline ajalookirjutus.²³

Kolmandaks tundub, et kreeka kultuurist on Liviuse „Linna asutamisest alates” seletustes saanud mingi müütiline elukas, keda sobival korral eeskujuna välja tuua või kellele vastanduda. Nii viitab märkus nr 374, et hulljulgus (*audacia*) ei olnud (rooma) naiste hinnatav omadus, vastandades sellele (kreeka) tragöödia, milles hulljulgus olevat naiste voorus. Väite kinnituseks esitatakse kaks tekstinäidete ja seletusteta viidet kreeka tragöödiale, mille toon siin ära koos teksti ja tõlkega: Aischylose „Agamemnoni” 11. värss: „ὦδε γὰρ κρατεῖ γυναικὸς ἀνδρόβουλον ἐλπίζον κέαρ” („Sest nii jääb peale naise meheliku meelega lootev süda”) ja Sophoklese fragment nr 943: „κατ’ ὀρφανὸν γὰρ οἶκον ἀνδρόφρων γυνή” („orvuks jäänud majas meheliku meelega naine”). Nagu näha, pole kummaski katkendis juttu hulljulgusest, vaid naisest, kes mõtleb mehe moodi, kusjuures Aischylose värsis osutatakse Klytaimestrale, kes on selgelt negatiivne tegelane.²⁴ Samas jätab see märkus kõrvale eksplitsiitsed ja selgelt negatiivsed viited naiste hulljulgusele vanakreeka tragöödias, näiteks Euripidese „Medeia” 104. värss: „ἀλλὰ φυλάσσεσθ’ ἄγριον ἦθος συγγεράν τε φύσιν φρενὸς αὐθαδοῦς” („Ent hoiduge tema metsikust meelelaadist ja liigjulge meele vastikust loomusest!”). Ka Aristophanese komöödia „Lysistrate” väljendab seisukohta, et vastandina meeste pole (kreeka) naistele omane tegutseda hulljulgelt (mis oleks halb).²⁵ Kuna kreeka kirjandusest leitavad näited Liviuse raamatu selgituses toodud ei kinnita, pean tegema järelduse, et märkuse autorid toetuvad mingile varasemale kommentaarile, millest nad pole lõpuni aru saanud. Nii poogitakse Liviuse tekstile külge tõlgendusliin, mis näitab võimulanust mõrtsukalikku Tulliat kreekalikult käituvat tragöödiakangelannana (viidates kreeka tragöödiale veel kahes samal leheküljel olevas märkuses).

Lõpetuseks

Ma ei taha keskenduda eksimuste ja ebatäpsuste loetlemisele, vaid rõhutada, et Titus Liviuse „Linna asutamisest alates” kommentaarid sisaldavad kõige ladinakeelsetesse allikatesse puutuva hea kõrval arvukalt ka selliseid väiteid kreeka kirjanduse kohta, mida iga hellenistki saab tõeseks pidada. Kreeka kirjandusele viitamine Liviuse joonealustes on iseenesest kiiduväärne, sest see lubab lugejal paremini mõista tollast rooma kirjandust ja kultuuri, mis on hüljanud vabariigi aja pigem kreeka traditsiooni vastuvõtva laadi ja leidnud traditsioonide sünteesimises oma kordumatu isikupära. Asi pole ju konkreetse teose kommentaaride täpsuses või asjakohasuses: stiil ja kirjanduslikud eeskujud ei huvita tavalugejat niikuinii eriti, iga kreeka kirjanduse hea tundja saab märkusi ka ise kriitilise pilguga lugeda ning asjatundmatutele ei ütle ilma tekstita viited midagi, jäädes seega kahjuliku mõjuta (kui neile just automaatselt edasi viitama ei hakata). Küsimus on üldistes printsiipides, mil-

²³ Tõlkijail on siin (nagu Lotmani ja Tafenau ning Anne Lille „Tragöödialeksikoni” eeskjuju puhul) läinud meelest vaadata oma kolleegide tööd. Vt Rein 2000.

²⁴ Sophoklese fragmendi konteksti pole, nii ei saa selles peituvaid võimalikke väärtushinnanguid täpsemalt hinnata.

²⁵ Vt värsid 1116–1118 Anne Lille tõlkes (Vanakreeka kirjanduse antoloogia 2006: 254) ja Sophoklese „Antigone” värss 1028.

lest lähtuda, nii et kommentaari maine ei kahjustuks ning et „kompilatsioon” poleks enam pejoratiivne sõna.

Tõesus ja faktitäpsus on absoluutsed nõuded, aga selleks et saada koherentseks ja asjakohaseks, peaks selgitus lähtuma ka kommenteerija isiklikest teadmistest ja suhtest teksti. Pole vaja usaldada pimesi teisi (toodud näited tõendavad, et see võib juhtida eksitustesse²⁶), vaid iseennast (alati saab ju lisaks ka teadajamate kolleegide käest nõu küsida) ja taotleda ka kommenteerimisel kongeniaalsust autoriga. Kui tegemist on ajaloo huvilise ja allikakriitilise autori ja tõlkijaga, siis kommenteerigu ajalootundjast tõlkija ajalugu, kui tõlgitavat autorit paistavad huvitavat mingid taimed või loomad, maad või rahvad, siis selgitatagu neid, kui autor on suur ja teadlik stilist, siis pööratagu tähelepanu stiilile, aga enne arendatagu ka enda stiilitaju ja teadmisi kirjandusest. Kõige selle juures peetagu alati silmas, mida ja kuidas saaks lugeja märkustest kasu! Nii saaks iga kommentaar ühelt poolt kongeniaalseks tõlgitava autoriga, teisalt aga lubaks ka sissevaadet tõlkija sisemaailma, mis on ju igal haritud inimesel kordumatu ja kõitev.

Kokkuvõtteks: võib-olla tasuks tuua kongeniaalsuse mõiste meie tõlke-käsitlustesse tagasi, nähes seda lähedusena tõlgitavale autorile (nii stiili kui ka maailma tundmise osas) ja pidades seda vajalikuks ka kommenteerimisel. Liviuse „Linna asutamisest alates” tõlge on kena samm teel kongeniaalsete tõlgete ja kommentaaride suunas, mis – juhul kui tõlkijad veel natuke rohkem antiikmaailma ja eriti vanakreeka keelde ja kirjandusse sisse elavad – lubab oodata veel ilusamat järge.

Artikkel on valminud ETAG-i projekti PUT132 „Humanistide kreeka keel varu-uusaja Eesti- ja Liivimaal: kultuurisild Euroopa kaasaega ja minevikku” raames.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 2010. Ideepe. Johannes Aaviku ideede päevik. Väljaande koost ja peatoim Helgi Vihma. Tallinn: Johannes Aaviku Selts, TEA.
- Dionysios Halikarnassosest 1937–1950 = The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus. With an English Translation of Earnest Cary. (The Loeb Classical Library.) London: Heinemann.
- Edwards, Henry John 1968 [1912]. Introduction. – Titi Livi ab Urbe condita libri. Praefatio, liber primus. Cambridge: Cambridge University Press, lk xi-lv.
- Hannibal... 1865 = Hannibal ja Julius Tsäsar. – Eesti Postimehe Jututuba. Eesti Postimehe I lisaleht 28. XII, lk 205–208.
- Kaju, Katre 2014. Tallinna rootsiaegsed haridustrükised ja koolielu. – Tallinna linna- ja gümnaasiumitrükikoda (1634–1828). Näituse kataloog. Koost K. Kaju. Tallinn: Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, Tallinna Linnaarhiiv, lk 37–92.
- Kleis, Richard 1980. Antiikkirjanduse ajalugu. Tallinn: Valgus.
- Latacz, Joachim 2000. Einleitung zur Homer-Kommentar. – Homers Ilias: Gesamtkommentar. Prolegomena. München–Leipzig: Saur, lk 1–26.

²⁶ Eksitusi juhtub niikuinii, allakirjutanu oleks üliõnnelik, kui leiaks üheainsagi enda kirjutatud artikli, kus ühtki viga või ebatäpsust poleks.

- Lill, Anne 2004. Tragöödialeksikon. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Livius, Titus 2016. Linna asutamise alates. Esimene raamat. Tlk, komment Kristi Viiding, Mart Noorkõiv, Tuuli Triin Truusalu. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- McDonald, Alexander Hugh 1957. The Style of Livy. – The Journal of Roman Studies, kd 47, nr 1–2, lk 155–172. http://www.jstor.org/stable/298581?seq=1#page_scan_tab_contents
- Põldmäe, Jaak 1978. Eesti värsiõpetus. Tallinn: Eesti Raamat.
- Päll, Janika 2007. Form, style and syntax. Towards a statistical analysis of Greek Prose rhythm: On the example of „Helen’s encomium” by Gorgias. (Dissertationes studiorum graecorum et latinorum Universitatis Tartuensis 3.) Tartu: Tartu University Press.
- Päll, Janika, Volt, Ivo, Näripä, Neeme, Kurs, Kristin 2014. Eesti Antiigitolke bibliograafia (EAB). Versioon 1.0. Tartu Ülikool, klassikalise filoloogia õppetool. <http://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/18422>
- Rein, Kaarina 2000. Dramatic Effects in Herodotus’ Historical Narrative: Hdt.VII 44–57. Tartu Ülikool. Magistritöö. (Arvutil trükitud käsikiri TÜ maailma keelte ja kultuuride kolledži raamatukogus.)
- Schwarze, Sabine 1999. „Il traduttore a chi legge”: Übersetzerreden als „Fliegenwedel” und Ort theoretischer Reflexion. – Gelehrsamkeit in Deutschland und Italien im 18. Jahrhundert. Toim Giorgio Cusatelli, Maria Lieber, Heinz Thoma, Eduardo Tortarolo. Tübingen: Max Niemeyer; De Gruyter, lk 127–149.
- Schwarze, Sabine 2011. Die Übersetzungskultur in Italien. 195. Übersetzerische Rezeption antiker Klassiker in Italien vom Mittelalter bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. – Übersetzung, Translation, Traduction. Ein internationales Handbuch. Teil 3. Toim Harald Kittel, Armin Paul Frank, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert, Fritz Paul. Berlin–Boston: Walter De Gruyter, lk 1940–1950.
- Steinrück, Martin 2007. À quoi sert la métrique? Grenoble: Millon.
- Sütiste, Elin 2009. Märksõnu eesti tõkeloo 1906–1940. Tõlkediskursust organiseerivad kujundid. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 908–924.
- Tronski, Jossif 1949. Antiikkirjanduse ajalugu. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Vanakreeka kirjanduse antoloogia. Tallinn: Varrak, 2006.

Congeniality in the translations of ancient literature: discussions proceeding from the Estonian translation of Livy’s *Ab urbe condita*

Keywords: translation criticism, translation theory, congeniality, literary studies, Roman historical literature, ancient Greek literature, Titus Livius (Livy)

The principles of translation and commenting on classical literature are discussed on the example of an Estonian translation of Livy’s „History of Rome” (*Ab urbe condita*), Book 1. According to the translators Kristi Viiding, Mart Noorkõiv and Tuuli Triin Truusalu, they followed Johannes Aavik’s principle of team translation. The article points out that although the translation is largely successful, the translation strategy applied obviously deviates from the one claimed to have been used. Notably, the core concept of Aavik’s idea is congeniality, meaning that team translation can hardly succeed without a unifying editor who has the closest stylistic empathy with the source author. Among Estonian translators of classical texts, this criterion has hitherto been best fulfilled by Maria-Kristiina Lotman and

Kai Tafenau. The final half of the article addresses the translators commentary, which, besides the basic and advanced comments helping the reader to understand the contents and historical background, should contain commentator-centered congenial explanations, which are lacking in the publication discussed due to the compilation method used in the commentary for the given translation. The inappropriateness of the compilation method is proved by the ambiguities and errors mostly occurring in the commentaries on Greek literature and culture. Hopefully, the trio of translators will succeed even better in the future, when truly adopting the principle of congeniality in both translating and commenting.

Janika Päll (b. 1965), PhD in Classical Philology, Research Centre of the University of Tartu Library, Senior Researcher, janika.pall@ut.ee